

ORTA ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ ORFOQRAFIYA VƏ ORFOEPIYA TƏLİMİNİN MƏQSƏD, VƏZİFƏ VƏ PRINSİPLƏRİ

Giriş. Bildiyimiz kimi orfoqrafiya fonetikanın bir sahəsi olub, sözlərin düzgün yazılış qaydalarını öyrənir. Belə ki, orfoqrafiya ilə yazının bilavasitə əlaqəsi danılmazdır və bu səbəbdən yazının əmələ gəlməsi orfoqrafiya prinsiplərinin formalaşmasında əsas amildir.

Orfoqrafiyanın məqsəd, vəzifə və prinsiplərinin formalaşmasında onun keçdiyi uzun tarixi dövrün xüsusi rolu olmuşdur. Azərbaycan dili tarixinə nəzər yetirsək, orfoqrafiyası və onun inkişaf tarixinə məxsus bir sıra dəyişikliklərə məruz qaldığını görürük. Bu dəyişikliklər dilimizdəki bir sıra inkişaf və əlifba ilə əlaqədar olmuşdur. Bu yolda M.F.Axundzadənin yazımını ^{sadələşdirməkdə}, dilimizin orfoqrafiyasında fonetik prinsipə geniş yer verməsindəki xüsusi rolu qeyd olunmalıdır [3, s. 41].

Orfoepiya və orfoqrafiya arasında oxşar və fərqli cəhətlər çoxdur. Qeyd etməliyik ki, müasir Azərbaycan dilinin orfoqrafiyası danışq dili əsasında formalaşdığından bir çox orfoqrafiya qaydaları eynilə orfoepiya üçün də məqbul sayıla bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, dildəki söz və ifadələrin heç də hamısı yazıldığı kimi tələffüz olunmur. Bəzən söz və ya ifadədə bu və ya başqa səs müəyyən fonetik vəziyyətə düşərək yazıdan fərqli formada tələffüz olunur.

Əsas hissə. Orfoqrafiya və orfoepiya təlimi Azərbaycan dilinin tədrisinin mühüm sahələrindən biri olmaqla yanaşı, əsas vəzifəsi düzgün yazmaq və tələffüz etmək vərdişlərini şagirdlərə aşılamaqdır. Savadlı, düzgün yazıya yiyələnmək şagirdlərin bu sahəyə aid bilik, bacarıq və vərdişləri şüurlu şəkildə mənimsəməsi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, bu sahənin tədrisində pedaqogikanın tərkib hissələrindən biri olan didaktikanın şüurluluq prinsipinə əməl olunması olduqca vacibdir. Fikrimizcə, bilik və bacarıqların möhkəm şəkildə mənimsənilməsi, müvafiqlik, sistematiklik, əyanilik, ardıcılıq və s. prinsiplərdə məhz şüurluluğun təmin olunmasına xidmət göstərir.

Orfoqrafiya qədər orfoepiya təlimi də olduqca əhəmiyyətlidir. Şübhəsiz ki, Azərbaycan dilinin ədəbi dil qaydalarına uyğun, vahid, hamı üçün zəruri olan bir norma yaradılmalıdır. Eyni sözün müxtəlif dialekt və şivələrdə fərqli leksik mənaya sahib olması insanlara ünsiyyət prosesində bəzi çətinliklər yaradır [5, s.87]. Deyə bilərik ki, eyni sözlərin müxtəlif şəkildə tələffüz edilməsi eyni zamanda onların qəbul olunan normadan fərqli formada tələffüz olunması heç şübhəsiz nitq prosesini ləngidəcək və ünsiyyətin kifayət qədər çətinləşməsinə səbəb olacaqdır.

Məktəblərdə orfoepiya təliminin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Başqa sözlə desək, bu sahənin tədrisi nəticəsində şagirdlərdə fonetik qavrama və eşitmə vərdişləri yaranır, tələffüz üzərində nəzarət, xüsusilə də düzgün şifahi nitq qeyri-iradi, avtomatik hala keçir. Sınıfdə yaradılan orfoepik rejim yalnız şagirdlərin deyil, müəllimlərin də danışq zamanı ehtiyatlı olmağa məcbur edərək daha düzgün tələffüzə vadar edir. Bu zaman müəllimlər öz nitqlərinə xüsusi diqqət yetirməli və nə olursa-olsun, nümunəvi və nöqsansız danışmağa çalışmalıdırlar. Heç şübhəsiz, müəllimin ədəbi dil normalarına əməl etmədiyi bir sınıfdə düzgün yazı və danışq qaydalarını gözləmək də kifayət qədər çətin olacaqdır.

Məktəblərdə tədris edilən orfoqrafiya təlimi insanlar arasında yazılı ünsiyyəti nizama salmaq baxımından olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hər birimizə məlumdur ki, yazılı ünsiyyətdə iki tərəf olur: yazan və oxuyan. Düzgün orfoqrafik qaydalara əməl olunaraq yazılan yazı hər iki tərəfin vahid şəkildə başa düşməsinə təmin edir.

Hər bir təlim prosesində olduğu kimi, orfoqrafiya və orfoepiya təliminin də qarşısında qoyulan müəyyən vəzifələr vardır. Qeyd etməliyik ki, orta məktəblərdə orfoqrafiya təliminin qarşısında duran əsas vəzifə şagirdləri imla qaydalarına yiyələndirmək, onlara orfoqrafiyanın praktik əhəmiyyətini dərk etdirməkdir.

Prof. Nadir Abdullayevin “Orfoqrafiya və orfoepiya təlimi məsələləri” kitabına istinadən deyə bilərik ki, orta məktəblərdə Azərbaycan dili orfoqrafiyası üç prinsip əsasında təlim olunur:

- Orfoqrafiyanın orfoepiya ilə əlaqəli tədrisi prinsipi;
- Orfoqrafiyanın qrammatika ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi;
- Orfoqrafiyanın nitq inkişafı ilə əlaqəli öyrədilməsi prinsipi [1, s. 50].

Prof. Həsən Balıyevin fikri ilə razılaşaraq qeyd edə bilərik ki, bu prinsiplərə qanun kimi əməl edilməzsə, əsas məqsədə nail olmaq qeyri-mümkündür.

Fikrimizcə, orfoqrafiya və orfoepiya təlimlərində ən səmərəli üsul öyrədici və yoxlayıcı imlalar, çalışmalar və bu işlər zamanı meydana çıxan səhvlərin islahı olacaqdır. Belə ki, orfoqrafiya və orfoepiyanın qarşılıqlı əlaqəsi bir an belə unudulmamalı, müəllimlər imla zamanı şagirdlərə müvafiq çalışmalar verməlidirlər. Diktələr düzgün tələffüz qaydalarına uyğun şəkildə tələffüz edilməlidir. Bundan əlavə yazılış-deyilişi çətin olan söz və ifadələrə üstün yer verilməlidir. Bu istiqamətdə prof. Ə.Əfəndizadə haqlı olaraq yazır: “...yazılı və şifahi dil arasında möhkəm əlaqə vardır. Çünki bunlar eyni bir dilin iki ayrı-ayrı ifadə formasıdır. Ona görə də şifahi və yazılı nitqin təliminə bir-birindən təcrid edilmiş ayrı-ayrı proseslər kimi deyil, vahid proses kimi baxmaq lazımdır” [3, s.245].

Orta məktəblərdə orfoqrafiya təlimini qrammatika qaydaları ilə əlaqələndirməyin də böyük əhəmiyyətli rolu vardır. Çünki yazı qaydalarında əsasən qrammatik qanunlara istinad edilir. Orfoqrafiya və orfoepiyanın əsas məqsədinə nail olmaq üçün şagirdlərdə düzgün orfoqrafiya qaydalarını mənimsətməklə bərabər, onlarda düzgün şifahi nitq bacarığı da formalaşdırılmalıdır.

Bu mərhələdə nəzərə alınmalıdır ki, bəzi şagirdlər az oxuduqlarına görə az yazırlar. Belə şagirdlərin ədəbi nitqi olduqca zəif inkişaf edir. Bu zaman müəllim şagirdlərdə mütaliyə, qiraətə maraq yaratmalıdır. Şübhəsiz ki, şagirdlərin bilik səviyyəsinə və yaş xüsusiyyətlərinə uyğun seçilmiş bədii parçalarla daha səmərəli nəticənin əldə olunmasına nail olmaq mümkündür.

Orfoqrafiya vərdişlərinin inkişafında və möhkəmləndirilməsində əsas məsələ yazı üçün lazımlı material seçməkdir. Seçilən mətnlər məzmunca aktual və ifadə tərzinə görə məqsədimizə uyğun olsa, şagirdlərin bilik səviyyəsi bir o qədər tez yüksələr.

Fikrimizi ümumiləşdirsək deyə bilərik ki, müəllim yalnız imla ilə əlaqədar deyil, hər fürsətdə şagirdlərin fəal lüğət fonduna daxil olması gözlənilən bütün sözlərin düzgün yazılış formasından əvvəl onların leksik mənalərini anlatmalıdır. Onu da qeyd etməliyik ki, məktəb təcrübəsi göstərir ki, şagirdlərin imla zamanı yol verdikləri səhvlər əsasən onların leksik mənasını bilmədikləri sözlərdə müşahidə olunur.

Ə.Əfəndizadə haqlı olaraq qeyd edir; şagirdlər orfoqrafiya və orfoepiya haqqında elmi anlayışa ilk dəfə demək olar ki, fonetika bəhsini öyrənərkən yiyələnirlər [4, s.101]. Daha aydın desək, şifahi nitqlə yazılı nitq arasındakı fərqlərlə bu bölmədə tanış olurlar. Deməli, orfoqrafiya və orfoepiyanın məqsəd və vəzifələrinin düzgün şəkildə həyata keçirilməsində fonetika bəhsi bir növ baza rolunu oynayır.

Fonetikanın tədrisi zamanı da orfoqrafiya və orfoepiya arasında əlaqə yaratmaq vacib şərt kimi qeyd olunur. Bildiyimiz kimi, orfoqrafiyanın fonetik prinsipinə görə, söz ədəbi tələffüzə müvafiq yazılır. Bu prinsipə əsasən deyə bilərik ki, bu iki anlayış heç də bir-birindən təcrid edilmir, biri digərini tamamlayır. Bütün bu işlərin qarşılıqlı təşkili, orfoqrafiya və orfoepiya təliminin məqsədinə nail olmaq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi çalışmaları üzərində işin təşkili zamanı daha səmərəli olur.

Məsələn: Şagirdlərə verilmiş mətndə yazılışı ilə deyilişi arasında fərq olan sözləri seçib yazmağı tapşırmaq həm düzgün yazılış, həm də düzgün tələffüz qaydalarına dair biliklərin möhkəmləndirilməsinə kömək olur. Nümunə: dəftər-[dəfdər], motor[mator], qanad [qanat].

Nəticə. Tədqiqatlarımız da bir daha sübut edir ki, bu yolda orfoqrafiya və orfoepiyanın məqsəd, vəzifə və prinsiplərinin müəyyən edilməsi və təlim prosesinin bu istiqamətlərdə aparılması olduqca vacibdir. Şagirdlərin yazı və tələffüz qaydalarına hər şəraitdə nəzarət olunması, tədris prosesinin bu yöndə aparılması qarşıya qoyulan məqsədə nail olmağa kömək edəcəkdir. Unutmamalıyıq ki, düzgün yazmaq və ədəbi normalara uyğun şəkildə tələffüz etmək yazılı və şifahi nitqin ən vacib şərtidir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev N. Orfoepiya və orfoqrafiya təlimi məsələləri. Bakı, 1985, 148 s.
2. Abdullayev A. Orta məktəbdə Azərbaycan dili tədrisinin metodikası. Bakı. 1968, 78 s.
3. Bəliyev H. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı. Maarif, 1988, 285 s.
4. Əfəndizadə Ə.R. Azərbaycan dili orfoqrafiyası tədrisinin elmi əsasları. Bakı: Maarif, 1968, 132 s.
5. Həsənov M. Azərbaycan dili orfoqrafiyasının tədrisi. Bakı. 1992, 214 s.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva